

تولد بیداری: عصر ناصری و آغاز پرچالش مطبوعات در ایران

۲۰ خرداد ۱۴۰۵ ساعت ۱۰:۲۷

در میانه سلطنت طولانی ناصرالدین شاه قاجار، ایران شاهد پیوند میان «سنت استبداد» و «مدرنیته‌ی رسانه‌ای» بود. دورانی که مطبوعات از دل فرمان‌های درباری زاده شدند، اما دیری نپایید که به ابزاری برای آگاهی‌بخشی روشنفکران و زمینه‌ساز جنبش‌های بزرگ اجتماعی بدل گشتند.

ظهور و گسترش مطبوعات مدرن در ایران، به مفهوم امروزی آن، به طور مشخص به دوران طولانی سلطنت ناصرالدین شاه قاجار بازمی‌گردد. این دوره که همزمان با افزایش تماس‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با اروپا بود، شاهد نخستین گام‌های نهادینه‌شده در عرصه انتشار رسانه مکتوب برای عموم است. تأسیس مطبوعات در این عصر، نه یک حرکت خودجوش اجتماعی، بلکه اغلب ابتکاری از بالا و با انگیزه‌های دولتی یا روشنفکران نزدیک به حکومت بود که به تدریج تأثیری فراتر از اهداف اولیه بنیان‌گذاران خود گذاشت.

نخستین نمونه ماندگار در این زمینه، انتشار روزنامه «وقایع اتفاقیه» از سال ۱۲۲۹ خورشیدی است. این روزنامه که به دستور میرزا تقی خان امیرکبیر و با مدیریت محمدحسن خان اعتمادالسلطنه تأسیس شد، به عنوان اولین نشریه منظم دوره‌ای دولتی شناخته می‌شود. محتوای آن عمدتاً شامل اخبار رسمی دربار، فرمان‌های حکومتی، گزارش کارکنان دولت و اخبار محدودی از سایر کشورها بود. هدف اصلی آن اطلاع‌رسانی به کارگزاران دولت و روشن کردن بخشی از جامعه شهری درباره سیاست‌های حکومت مرکزی بود، اما نفس انتشار منظم یک نشریه، پایه‌ای برای تحولات بعدی شد.

در ادامه، مطبوعات این دوره به تدریج از حالت صرفاً دولتی و اطلاعیه‌ای فاصله گرفتند و جنبه‌های آموزشی و انتقادی محدودی پیدا کردند. روزنامه‌هایی مانند دولت علیه ایران و روزنامه ملتی نیز در همین چارچوب عمل می‌کردند. محتوای این نشریات اغلب شامل مقالاتی در تشویق به کسب علم جدید، معرفی دستاوردهای فناوری اروپا و گاه تحلیل مسائل اقتصادی بود. با این حال، این مطبوعات زیر سایه سنگین سلطنت استبدادی و سانسور شدید عمل می‌کردند و هرگونه نقد مستقیم به شخص شاه یا سیاست‌های کلان، غیرقابل تصور بود.

یکی از پدیده‌های مهم این عصر، نقش مطبوعات فارسی‌زبانی بود که خارج از ایران منتشر می‌شدند. روزنامه اختر که از سال ۱۲۵۴ خورشیدی در استانبول چاپ می‌شد، تأثیر به‌سزایی در روشنگری و انتقال اندیشه‌های نو به ایران داشت. این نشریه که توسط روشنفکران ایرانی مهاجر اداره می‌شد، با پرهیز از سانسور مستقیم دربار قاجار، توانست مفاهیمی مانند قانون‌خواهی، وطن‌پرستی نوین و ضرورت اصلاحات سیاسی را با بیانی روشن‌تر مطرح کند. گسترش این روزنامه در ایران، نشان‌دهنده گرسنگی جامعه برای دریافت اطلاعات و ایده‌هایی فراتر از گفتمان رسمی بود.

درون ایران نیز، اگرچه مطبوعات کاملاً در کنترل دولت بودند، اما نفس وجود آنها به ایجاد قشری از روزنامه‌خوانان و علاقه‌مندان به مسائل عمومی انجامید. برخی از شخصیت‌های فرهنگی و دولتی آن دوره، مانند میرزا ملکم‌خان، با انتشار نشریاتی مانند قانون (که آن هم در لندن چاپ می‌شد) یا تنظیم گزارش‌های تحلیلی، سعی در گسترش مباحث فکری داشتند. این فعالیت‌ها، اگرچه محدود و اغلب زیرزمینی بود، بستر ساز شکل‌گیری فضای انتقادی در آستانه جنبش مشروطه شد.

دولت ناصرالدین‌شاه در قبال مطبوعات موضعی دوگانه داشت. از یک سو، آن را ابزاری برای نمایش مدرنیزاسیون ظاهری و اطلاع‌رسانی حکومتی می‌دانست و از سوی دیگر، به شدت از هرگونه گسترش آن به سمت تبدیل شدن به نهاد نظارت عمومی واهمه داشت. همین ترس منجر به اعمال سانسور شدید، توقیف نشریات و حتی مجازات عوامل آن می‌شد. شخص شاه گاه خود به عنوان سانسور نهایی عمل می‌کرد و محتوای مطبوعات را بررسی می‌نمود. این کنترل خفقان‌آور، باعث شد مطبوعات این دوره نتوانند به نقش واقعی خود به عنوان رکن چهارم دموکراسی تبدیل شوند.

با وجود همه محدودیت‌ها، عصر ناصری شالوده فنی و اجتماعی لازم برای تولد مطبوعات ایران را ریخت. ورود ماشین چاپ سریع‌تر، گسترش نسبی سوادآموزی در شهرها و ایجاد نهادهای جدید اداری که نیاز به انتشار آگهی و اطلاعیه داشتند، به توسعه تدریجی این رسانه کمک کرد. مطبوعات این دوره، اگرچه هنوز به بلوغ و جسارت دوران مشروطه نرسیده بودند، اما مفاهیم جدیدی مانند آگاهی از اوضاع جهان، اهمیت انتشار منظم خبر و نقش نوشتار در شکل‌دهی به افکار عمومی را در جامعه ایرانی نهادینه کردند.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۵۰۳۴۴/تولد-بیداری-عصر-بیداری-تولد/۵۰۳۴۴>